

OMON MATJON LIRIKASIDA SIFATLASHLARNING QO‘LLANILISHI

Xurshida Qodirova

UrDU O‘zbek tilshunosligi kafedrasida katta o‘qituvchisi,

xurshida.q@urdu.uz

Mahliyo Ithomboeva

UrDU Filologiya fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada Omon Matjon asarlaridagi ayrim sifatlashlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *badiiy asar, onomastika, lingvopoetika, sifatlash.*

АБСТРАКТНЫЙ

В статье анализируются некоторые характеристики в произведениях Амона Матжона.

Ключевые слова: *художественное произведение, ономастика, лингвопоэтика, квалификация.*

ABSTRACT

The article analyzes some characterizations in the works of Amon Matjon.

Key words: *artistic work, onomastics, lingvopoetics, qualification.*

Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini o‘rganish adib mahoratini o‘rganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta’sirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada ta’sir ko‘rsatayotganligini belgilash ehtiyojidan kelib chiqadi¹.

Bu diyorda tug‘ilib kamolga yetgan Erkin Samandar, Omon Matjon, Komil Avaz, Gavhar Ibodullayeva kabi o‘nlab shoir va yozuvchilar o‘zbek adabiyotiga munosib hissa qo‘shib kelayotganini xalqimiz yaxshi biladi va yuksak qadrlaydi².

Tilimizda nutqiy aloqani ta’minlashga xizmat qiluvchi vositalar ko‘p. Kishilar o‘zaro munosabatga kirishishda, avvalo, nutqning qaysi shakli va ko‘rinishidan foydalanishiga, kommunikativ maqsadning qanday ekanligi hamda uning samarali

¹ Шадиева Дилфуза Шамирзаевна. Мухаммад Юсуф шеърини лингвопоэтикаси. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: 2007. – Б. 4.

² Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 247.

yakun topishiga intilishiga qarab nutq vaziyati uchun mos keluvchi til birliklarini tanlab oladilar, muomalaga kiritadilar. Soʻz orqali inson katta yutuqni qoʻlga kiritdi, bu vosita natijasida uning olami ikkilandi. Soʻzga ega boʻlgunga qadar faqat bevosita koʻrinib turgan narsa bilan ish koʻrgan mavjudot tilga ega boʻlishi bilan faqat borliq elementlari bilangina emas, balki bevosita kuzatmagan narsa va hodisalar bilan ham ish koʻra oladigan boʻldi. Soʻz insonga bevosita kuzatishda berilmagan narsa va hodisalar haqida ham axborot bera oladi. Shuning uchun ham hayvonot faqat bir olamga - sezgi orqali his qilish mumkin boʻlgan predmetlar olamiga ega boʻlsa, inson ikki olamga - sezgi orqali his qiladigan olam bilan birga, soʻz orqali ifodalanadigan obrazlar, munosabat, sifatlar dunyosiga ega boʻldi¹.

Omon Matjon XX asr zamonaviy oʻzbek sheʼriyatining yirik vakili, ijodkorlaridan biridir. Ularning sheʼrlarida inson sadoqati, lirik qahramon qalbining turfa jilolari rang-barang tashbehlarida, jozibali obrazlarda tasvirlangan. Omon Matjon sheʼriyati uchun ifoda lingvopoetik vositalarning sifatlash, jonlantirish, takror kabi turlari faol qoʻllanilgan boʻlib, ular badiiy-estetik taʼsirchanlikni oshirishga, turli maʼno nozikliklarini ifodalashga xizmat qilgan. Asosan, shoirning ijodida sifatlashlarning qoʻllanishi salmoqli oʻrinni egallaydi.

Sifatlash – predmetning sifatini taʼsirli, obrazli ifodalash uchun ishlatiladigan soʻz. Til nuqtai nazaridan qaralsa, sifatlash hamisha aniqlovchi vazifasida keladi, lekin oddiy aniqlovchidan farqli ravishda, badiiy funksiyani oʻtaydi².

Shoir lirikasida sifatlashlarning qoʻllanilishi misralarga badiiy joziba bagʻishlangan:

*Oʻrtamizda birgina olma,
Barmoq uchi tegsa tovlanar.
Alvon iffat, yashil tashnalik,
Bir senga, bir menga dovlanar³.*

¹ Нурмонов А., Искандарова Ш. Тилшунослик назарияси. – Тошкент, 2008. – Б. 176.

² Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – Б. 91.

³ Омон Матжон Ўртамизда биргина олма. – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – Б. 28.

“O‘rtamizda birgina olma” deb boshlanuvchi ushbu she‘rida *alvon iffat, yashil tashnalik* kabi birikmalaridagi *yashil, alvon* so‘zlari sifatlash bo‘lib kelgan.

She‘riyatdagi sifatlashlar ifodaning yorqin, tasvirning jonli bo‘lishiga xizmat qilib, estetik ta‘sir kuchini oshirgan.

Sifatlashlar silsilasini istifoda etishni keyingi “Ayriliq” nomli she‘rida ham kuzatishimiz mumkin:

*Toshkentda tong otdi qachonlar,
Sen unda soatni tezlaysan...
Shoshasan zangori qutiga
Cho‘zilib... oq konvert izlaysan¹.*

Misralarga alohida ko‘rk va joziba bag‘ishlayotgan *zangori quti, oq konvert* birikmalari sifatlashga yana bir misol bo‘la oladi. Bu birikmalardagi *zangori, oq* so‘zlari badiiy vosita hisoblanadi.

Sifatlashlar ko‘p hollarda belgini ko‘chma ma‘no orqali ifodalaydi. Bu ilmiy tilda metaforik epitet deyiladi².

Navbatdagi she‘rda ham aynan shu ruh davom etadi:

*G‘aroyib ma‘ruza qildingiz domla
Tabiatning “qizil kitob”i haqda!
Qirilmoqda ekan noyob jonvorlar
Afrikami, Misissippi yoqda!³*

“Tabiatning qizil kitobiga” nomli she‘rida ham sifatlashlarni uchratishimiz mumkin. Bular, *g‘aroyib ma‘ruza, qizil kitob, noyob jonvorlar* birikmalaridagi *g‘aroyib, qizil* va *noyob* so‘zlaridir.

Aynan shu she‘rida birikmali sifatlashlardan tashqari qo‘shma sifatlashlarni ham uchratishimiz mumkin:

*Vulqonrux bizonlar tun ko‘z ohular
Yo jannatoshiyon humo qushlari...
Bari sekin-asta kamaymoqda ekan,
Tugab borayotgan ekan pushtalari⁴.*

Misralardagi *vulqonrux, jannatoshiyon* so‘zlari qo‘shma sifatlashlardir. Bular she‘rga birikmali sifatlashlardan alohida ajralgan holda ko‘rk va estetik joziba

¹ Omon Matjon. Umr o‘tar, vaqt o‘tar. – T.: O‘zbekiston, 2016. – B. 34.

² Куронов Д. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2013. – Б. 369.

³ Омон Матжон Ёнаётган дарахт. – Тошкент: Ф. Фулом, 1977. – Б. 10.

⁴ Омон Матжон Ёнаётган дарахт. – Тошкент: Ф. Фулом, 1977. – Б. 10.

bag'ishlamoqda. She'riyatda tasvir vositalaridan unumli foydalaniladi. Bularning ahamiyati she'rning jozibasini yanada oshirganligi va tinglovchini yanada o'ziga jalb qila olishida. Badiiy tasvirni turli vositalar orqali ifodalash mumkin, ular asarga o'zgacha ma'no va joziba beradi. Omon Matjon so'zga chechan va novator shaxs sifatida so'zlarning qo'llanilishiga katta e'tibor bergan va asarlarini ham shunday badiiy tasvir vositalari bilan boyitgan.

Sifatlashlar Omon Matjon ijodida qahramon ichki olami, ruhiyati, nutq obyektini aks ettirishdan tashqari poetik matnda obrazlilikni hosil qiladi. Sifatlashlar Omon Matjon she'riyatida emotsionallikni ta'minlovchi asosiy lingvopoetik vositalardan biri sifatida baholash vazifasini bajaradi.

Yuqorida qayd etilgan holatlar Omon Matjonning lingvopoetik vositalardan foydalanishda mohir so'z san'atkori ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Omon Matjon. Umr o'tar, vaqt o'tar.* – T.: O'zbekiston, 2016.
2. *Куронов Д. Адабиётшунослик лугати.* – T.: Академнашр, 2013.
3. *Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз.* – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
4. *Нурмонов А., Искандарова Ш. Тилишунослик назарияси.* – Тошкент, 2008.
5. *Омон Матжон Ёнаётган дарахт.* – Тошкент: F. Фулом, 1977.
6. *Омон Матжон Ёнаётган дарахт.* – Тошкент: F. Фулом, 1977. – Б. 10.
7. *Омон Матжон Ўртамизда биргина олма.* – Тошкент: Ёш гвардия, 1990.
8. *Ҳожиёв А. Тилишунослик терминларининг изоҳли лугати.* – T.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
9. *Шадиева Дилфуза Шамирзаевна. Муҳаммад Юсуф шеърляти лингвопозтикаси. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.* – T.: 2007.